

**Kertész István**

## **HÍRSZERZÉS ÉS HÍRADÁS A KLASSZIKUS ÓKORI HADVISELÉSBEN**

„...a bölcs fejedelem és a kiváló hadvezér úgy indít háborút és úgy arat győzelmet az ellenség felett, úgy szerez tehát érdemdús tetteket, amelyek révén kiemelkedik a sokaságból, hogy mindent igyekszik előre tudni. Ezt az előretudást nem lehet a szellemektől megkapni, nem lehet sem más dolgok mintájára levont következtetések, sem számítgatások útján megszerezni; az ellenség helyzetének ismeretét mindig emberektől kell megszereznünk.

Kémeket alkalmazunk tehát... Vannak megtelepedett, belső és visszatérő kémek, valamint a halál és az élet kémei... Megtelepedett kém az, akit az ellenséges vidék lakosaiból választunk ki és fogadunk szolgálatunkba; belső kém az, akit az ellenség hivatalnokai közül választunk ki és fogadunk szolgálatunkba; visszatérő kém az, akit az ellenség kémei közül választunk ki és fogadunk szolgálatunkba; a halál kéme az, aki a külvilágot megtévesztve folytatja tevékenységét, s a mi kémeinknek is hamis híreket ad tudtára, az ellenség kémeinek is hamis híreket ad tovább; végül az élet kéme az, aki az ellenségtől hírekkel tér vissza... A háborúban ez a legfontosabb, a hadsereg a kémekre támaszkodva tud helyesen cselekedni.” (Szun-ce: A hadviselés törvényei 13. – Tőkei Ferenc fordítása.)

Valamikor a Kr. e. 4. század második felében születhetett az a hadtudományi mű, amelyből az előbb idézett sorokat vettük. Kínai szerzője meglepően időtálló módon összegezte a katonai hírszerzés jelentőségét és legfontosabb eszközeit. Megállapításai semmiben sem térnek el a klasszikus ókor vagy akár a modern idők elméletétől és gyakorlatától. Mielőtt azonban ezt akár Hannibal, akár Julius Caesar vagy mások ókori példáin szemléltetnénk, hivatkozzunk a hadtudomány egyik kiemelkedő, 20. századi képviselőjére.

A közelmúlt kiváló hadtörténeti és hadelméleti szakírója, John Keegan a hadvezér öt alapvető kötelességét, amint ő nevezte: imperatívuszát összegezte.

Ezek között említette a *cselekvés imperatívuszát*.<sup>1</sup> Mit is jelent ez valójában? Csata vagy hadmozdulat végrehajtása előtt a hadvezérnek alaposan át kell tekintenie a helyzetet, és pontosan tisztáznia kell magában azt is, mit akar tenni. Tetteinek két, egymásra épülő alapeleme a *tudás* és a *látás*. Az igazán hatékony hadvezetés a részletes és sajátos *tudásból* nő ki: az győz, aki jól ismeri az ellenség erejét, hollétét, állapotát, képességeit és szándékait. A *látás* nem más, mint a *valós idejű tudás*, az aktuális valóság felismerése. Ez Keegan szerint sok esetben hiányzott Nagy Sándornál, aki elmerült a kézitusában – viszont messzemenően eleget tett a *példamutatás imperatívuszának* – és Hitlernél, aki az eseményektől elszigetelve, távolról igyekezett irányítani, a II. világháború vége felé már nem is létező haderőket. Hasonló problémák akadályozták sokszor az eredményes hadviselésben – dacára a kommunikáció technikai fejlődésének – az I. világháború úgynevezett „kastélytábornokait”, akik a hadszíntértől messze eső palotákból vezényelték le az ütközeteket. Keegan Julius Caesar, Wellington, Grant, Montgomery gyakorlatát tartja példamutatónak. Ők elfogadták, hogy a parancsnok helye olykor a főhadiszálláson, a térképasztal mellett van, de más alkalmakkor, így válság idején, a csapatok élén kell lennie, ahol az események közvetlen szemtanújaként azonnali döntéseket hozhat.

A katonai *cselekvést* alapvetően meghatározó *tudás* megszerzésének két fő módszere alakult ki a történelem folyamán: ezek a *stratégiai* és a *taktikai hírszerzés vagy felderítés*.<sup>2</sup> Az előbbi tartalmazta többek között a diplomáciai kapcsolatok kihasználását információszerzésre, a határerődök figyelőszolgálatának megszervezését, a külkereskedelmi hálózat révén történő adatgyűjtést, alkalmi katonai expedíciók indítását addig ismeretlen területekre, dezinformációk terjesztését, dokumentumok elfogását és az ellenséges erők tagjaival történő informális kapcsolatfelvétel esetleges hozadékát. Ezen túlmenően kémeket is alkalmaztak, akik hosszabb-rövidebb ideig az aktuális vagy potenciális ellenség területén tartózkodva végezték hírszerző tevékenységüket – amint arra *Szun-ce* is rámutatott.

<sup>1</sup> A Szun-ce idézet lelőhelye: *Hahn István: A hadművészet ókori klasszikusai*. Bp. 1963. 235–237.; *L. J. Keegan: Maszk. A parancsnoklás álarcá*. Bp. é. n. (The Mask of Command, Penguin Books, 1988. – Fordította: *Balanyi Bibiána és dr. Molnár György*), 439 skk. – Keegan 5 imperatívusza: 1. A *hasonlóság* imperatívusza, vagyis az a követelmény, hogy szerves kapcsolat alakuljon ki hadvezér és katonái között. 2. A *meggyőzés* imperatívusza, amelynek jegyében a katonák azonosulnak a vezér céljaival. 3. A *szankció* imperatívusza, vagyis a vezér helyesen alkalmazza a büntetést és a jutalmazást. 4. A *cselekvés* imperatívusza (lásd a főszovegben). 5. A *példamutatás* imperatívusza, tehát a vezérnek személyes érényeit kell felmutatnia harcosai előtt.

<sup>2</sup> *Pilch Jenő (szerk.): A hírszerzés és kémkedés története I–III*. Bp. 1936. I. 3–94.; *N. J. E. Austin – N. B. Rankov: Exploratio. Military and Political Intelligence in the Roman World from the Second Punic War to the Battle of Adrianople*. London–New York. 2004.; *V. D. Hanson: Makers of Ancient Strategy. From the Persian Wars to the Fall of Rome*. Princeton–Oxford. 2010. 7, 24, 53, 156, 232.

A *stratégiai felderítés* alapvető célja az volt, hogy a jövőbeni katonai konfliktus színteréül számba jöhető területek természetföldrajzi viszonyairól, úthálózatáról, az ott élő lakosság hangulatáról, a jellemző belpolitikai viszonyokról, az élelembeszerzés lehetőségeiről, az ottani haderő stratégiai és taktikai képességeiről megbízható információkat szolgáltatson. Mindez általában az összecsapások előtti felderítést szolgálta. A stratégiai hírszerzés iskolapéldájaként értékelte a történetíró *Polübiosz* az Alpokon történő áthatolást megtervező és végrehajtó Hannibal eljárását, akiről ezt írta:

„...rendkívüli gondossággal mérlegelve kezdett bele hatalmas vállalkozásába. Mert először is gondos felderítő tevékenység segítségével tájékozódott arról, hogy mennyire termékenyek azok a vidékek, amelyeken át akar vonulni, s hogy mennyire elszánt ellenségei az itt lakó törzsek a rómaiaknak. Arról is gondoskodott, hogy itt lakó, a helyi viszonyokat jól ismerő útikalauzokat biztosítson magának, akiknek segítségével leküzdheti az út legnehezebb szakaszait, és akiket ugyanazok a politikai célok vezérelnek, és ugyanazok a remények töltenek be, mint őt magát.”<sup>3</sup>

A *taktikai felderítés* a már megkezdődött ellenségeskedések során szolgáltatott információkat a hadvezetésnek. Keegan terminológiája szerint a *látás*, vagyis az *aktuális tudás* képességét biztosították a hadvezér számára a közvetlenül a csapatok előtt járó felderítők (római terminus *technicus*-szal *procursores*), a szervezetten tevékenykedő felderítő csapatok (a római hadban az *exploratores*) és az ellenséges területen mozgó titkos ügynökök (római elnevezéssel *speculatores*). Ők értesítettek az ellenség mozgásáról, erőinek megoszlásáról, vélhető szándékairól stb. Az általuk nyújtott adatokat hadifoglyok, elrabolt vagy menekült civilek, dezertőrök és helyi informátorok (latinul *indices*) révén beszerzett értesülések egészítették ki. Olykor a hadvezérek, a principátus korától pedig a római császárok némelyike személyes szemrevételezéssel is törekedtek megbízható ismeretekhez jutni az ellenség erejéről, manővereiről, elhelyezkedéséről.<sup>4</sup>

A görög–római világ katonai szakírói és történetírói sokszor hangsúlyozták az ellenségről beszerzett ismeretek fontosságát, illetve az ellenséges hírszerző tevékenység meghiúsításának jelentőségét. A Kr. e. 5–4. sz. fordulóján élt *Xenophón* „*Küroupaideia*” című utópisztikus nevelési regényében a Perzsa Birodalom még ifjúkorú megalapítóját, Küroszt édesapja a hadtudomány különböző ágainak jelentőségére tanítja. Azt tudatosítja nagyra hivatott neveltjében, hogy mi mindent kell a jó hadvezérnek megtanulnia. Többek között azt, hogy a megszerzett információk birtokában:

„... rendezett csatasorokkal ronts a rendezetlen ellenségre, fegyverekkel a fegyvertelenekre, éberekkel az alvókra, erre törekedj, fiam, ha egy mód van rá...

<sup>3</sup> *Polübiosz* III. 48. – *Muraközy Gyula* fordítása.

<sup>4</sup> Vö. *Austin–Rankov*, 2004. (2. jegyzet) 39 skk.

Úgy lepd meg az ellenséget, hogy ő ne lásson téged, de te jól lásd őt, és olyan helyet válassz az ütközethez, amely az ellenség számára kedvezőtlen, de a te számodra biztonságos... Tudnivalóid közé tartozik... hogyan kell kifürkészni az ő szándékait, és a magunkét titokban tartani.”<sup>5</sup>

A Kr. e. 360 körül alkotó *Aineiasz Taktikosz* „Taktika” című művéből csupán a városostromról írott rész maradt ránk. Ebben az ellenséges hírszerzői tevékenység akadályozása végett előírja, hogy az ostromlott városba beérkező és onnan kiküldött leveleket hivatalos személyeknek kell megvizsgálni. Ha kívülről követek érkeznek, azokat gondosan meg kell figyelni, a városban élő idegeneket össze kell írni, és a hadiállapot idejére el kell különíteni.<sup>6</sup>

*Polübiosz* a Kr. e. 2. században írott történeti munkájában („Hisztoriai”) a hadvezér feladatainak ismertetése közben kiemeli, hogy

„... a vezér... sem a jó remény keltette örömeiben, sem félelmében, sem barátság, sem övéi iránti szeretet hatása alatt se tárjon fel semmit a terveiből olyanoknak, akiket az nem illet... a nappal vagy éjszaka megteendő utakat ismerje jól a vezér, ismerje az utakon való közlekedés módját szárazföldön és tengeren... Nem szabad kevésbé venni a cselekmények színhelyének megfigyelését, itt derülhet ki, hogy a lehetetlennek látszó dolog lehetségesnek bizonyul, azt pedig, amit könnyűnek tartottunk, mégsem tudjuk keresztülvinni... A legjobb az, ha a hadvezér maga ismeri a felvonulási utakat, s annak a területnek sajátságait, ahová meg akar érkezni...”<sup>7</sup>

A Kr. u. 4–5. századi (pontos kronológiája vitatott) katonai szakíró, *Vegetius* „A hadtudomány foglalatata” c. művében részletes instrukciókat ad a felderítés fontosságát és végrehajtását illetően:

„Mielőtt a hadvezér elindul a hadsereggel, küldje ki legmegbízhatóbb és legfortélyosabb embereit a legkipróbáltabb lovakon, hogy derítsék fel menetirányban és visszafelé, jobb és bal felől azokat a helyeket, amelyeken keresztül meg kell tenni az utat, nehogy az ellenfél valamiféle csapdát állítson. A felderítők pedig biztonságosabban működnek éjszaka, mint nappal. Mert különös módon a saját ügyének lesz árulója az, akinek felderítőjét elfogja az ellenfél. Elsőnek tehát a lovasság keljen útra, azután a gyalogság... Azonkívül ismernünk kell az ellenfél szokását, hogy vajon éjszaka, hajnalban vagy lenyugváskor szokott-e rajtaütésre vállalkozni... Tudnunk kell mármost, hogy vajon gyalogságban vagy lovasságban, lándzsásokban vagy íjásokban erősebb-e; hogy létszámával vagy a fegyverek erejével tűnik-e ki...”<sup>8</sup>

<sup>5</sup> *Xenophón: Kúroupaideia I. 6 – Fein Judit fordítása.*

<sup>6</sup> *Aineiasz Taktikosz X. Vö. Hahn István (1. jegyzet) 340–341.*

<sup>7</sup> *Polübiosz: IX. 13–14 – Hahn István fordítása.*

<sup>8</sup> *Vegetius VI. – Várady László fordítása. Vö. Hahn István (1. jegyzet) 751 skk.*

E néhány példa a görög-római irodalomból jól szemléltetheti, hogy elvi síkon tökéletesen tisztában voltak a katonai információszerzés fontosságával. Mégis, elsősorban a *taktikai felderítés* terén, a görög hadtörténet tanulmányozója számos hiányosságra akad. *Thuküdidész*nek a peloponnészoszi háborúról írott munkája – egyéb ókori írások mellett<sup>9</sup> – számos olyan esetet említ, amikor az elemi felderítő tevékenység mellőzése döntő módon, hátrányosan befolyásolta az események menetét. Így Kr. e. 429-ben a spártai hadvezér, Knémosz három menetoszlopra bontva seregét közeledett az elfoglalni óhajtott akarnaniai város, Sztratosz felé. A középső menetoszlopot khaonok és más barbár szövetségesek alkották, míg a két szélsőben hellének masíroztak. Az óvatosan, hadrendben előrehaladó görögöktől eltérően a barbárok rendezetlen tömegben törtek előre, abban bízva, hogy egyedül is képesek lesznek elfoglalni a várost. A sztratosziak azonban észrevették közeledésüket és lesből rájuk támadva, szétverték őket. Ebből a közelükben lezajlott összecsapásból a görögök semmit se vettek észre, ami arra mutat, hogy a spártai vezér sem saját serege egy részét, sem az ellenséget nem volt képes szemmel tartani.<sup>10</sup> Nem csoda, hogy a Sztratosz elleni támadás meghiúsult.

Kr. e. 413-ban, közvetlenül a Szicíliaba küldött athéni expedíciós haderő megsemmisülése előtt, a tenger felé igyekvő athéniak az éjszaka folyamán nagy tüzeket gyújtottak. Ezzel azt a látszatot akarták kelteni az őket üldöző szürakuszaiak és azok szövetségesi előtt, hogy letáborozva készülnek a másnap esti összecsapásra. Valójában a sötétség leple alatt tovább indultak. A gondos felderítés hiányában az ellenség csak virradatkor vette észre, hogy az athéniak elvonultak.<sup>11</sup> Ezt megelőzően viszont a Nikiasz és Démoszthenész által vezetett athéniak hagyták figyelmen kívül a hírszerzés elemi szabályait. Ugyanis, elvesztve egy tengeri ütközetet Szürakuszai hajóhadával szemben, úgy döntöttek, hogy szárazföldi seregüket is visszavonják. A szürakuszai vezér, Hermokratész hiába próbálta vezértársait rávenni arra, hogy gyors manőverekkel elzárják előlük a visszavonulás útját, azok a katonák fáradtságára és Héraklész aznapi ünnepére hivatkoztak, és elhalasztották a döntést. Ekkor Hermokratész más módon próbálkozott az athéni elvonulás megakadályozásával:

„...alkonyattájban elküldte néhány bajtársát lovasok kíséretében az athéni táborhoz. Ezek a táborot hallótávolságra megközelítve, mintha az athéniak hívei lennének (mert Nikiasznak megvoltak a városban a maga hírszerzői), magukhoz hívtak néhány embert, s megüzenték velük Nikiasznak, hogy ne induljon el sere-

<sup>9</sup> Például *Xenophón*: Hellénika IV. 2,18, VII. 5,10; *Polübiosz* XVIII. 20,3.

<sup>10</sup> *Thuküdidész* II. 81,7.

<sup>11</sup> *Uo.* VII. 80–81.

gével éjszaka, mert a szürakuszaiak megszállták az utakat... E híradás után, amelynek igazságában senki se kételkedett, ott maradtak éjszakára...”<sup>12</sup>

Nikiasznak ellenőriznie kellett volna a kapott információ hitelességét, de ezt éppúgy elmulasztotta, mint ahogy néhány nappal később az ellenség sem győzdött meg arról, vajon a sok éjszakai tűz valóban az athéniak helyben maradását bizonyítja-e.<sup>13</sup> A Hermokratész által elkövetett cselfogás eredményeképp az athéniak értékes időt vesztegettek el, és ennek csak egy részét nyerték utóbb vissza ellenségeikkel szemben. A következmény vezéreik fogságba esése és kivégzése, valamint seregük pusztulása lett. Hasonlóképpen a Kr. e. 405 során, Aigoszpotamoinál lezajlott tengeri összecsapásban az athéni flotta vereségét a felderítés hiánya idézte elő, miközben a spártai fővezér, Lüsandrosz alkalmazott felderítő hajókat az ellenséges gályák mozgásának megfigyelésére.<sup>14</sup>

W. Kendrick Pritchett a taktikai felderítés görög viszonylatban történő elterjedését antik irodalmi források nyelvi elemzésével vizsgálta.<sup>15</sup> Megállapította, hogy a ’kém’, ’felderítő’ jelentésű *szkoposz* kifejezés Homérosztól kezdve Polübioszig egy sor szerzőnél előfordult. Homérosz<sup>16</sup> ezzel a terminussal jelölte a Trója számára kémkedő Politészt, akiről ezt írta:

„Hangja Politészé, Priamosz fejedelmi fiáé  
volt, aki kémhelyen ült...”<sup>17</sup>

A *szkoposz* Politész itt egy magas helyről figyeli a görögök táborát, nehogy azok a trójaiak számára meglepetésszerűen kezdjenek támadást. Tevékenysége, a *szkopia* ez esetben szó szerint ’megfigyelés’-t jelent. Viszont amikor Xenophón a Kúropaideiában *felderítőkről* tudósított, azokra is részben a *szkoposz*, részben a ritkán használt *diereunétész* kifejezést alkalmazta: „A lovasság a sereg élén haladt, eléjük kémeket és felderítőket (diereunétasz kai szkopousz) küldött, a megfigyelésre legalkalmasabb magaslatokra...”<sup>18</sup> Tekintve, hogy Xenophón a perzsa környezetbe helyezett spártai gyakorlatot ismertette, itt valószínűleg a spártai sereg taktikai felderítő tevékenységéről van szó. A *szkoposz* szóval etimológiai rokonságban álltak a *szkopé*, *szkopia* és *szkopié* szavak, amelyek Homérosznál, Hérodotosznál és Xenophónnál ’őrség’ vagy ’örtorony’ jelentéssel fordulnak

<sup>12</sup> Uo. VII. 73–74. – Muraközy Gyula fordítása.

<sup>13</sup> Vö. W. K. Pritchett: *Ancient Greek Military Practices I.* Berkeley-Los Angeles-London, 1971. 127.

<sup>14</sup> *Xenophón*: *Hellénika* II. 1,27–28.

<sup>15</sup> Pritchett, 1971. (13. jegyzet) 127–133.

<sup>16</sup> Itt nem foglalkozunk az Iliász és Odüsszeia szerzőségének problémájával, hanem Homérosznak nevezzük mindkét eposz alkotóját.

<sup>17</sup> Iliász II, 791–792. – Devecseri Gábor fordítása.

<sup>18</sup> *Xenophón*: *Kúropaideia* VI. 3.

elő.<sup>19</sup> Hasonló a helyzet a Kr. u. 2. századi útleíró *Pauszaniasz*nál, aki *szkopé*-nak nevezte azt a helyet, ahonnan Kr. e. 362-ben a thébai Epameinondasz figyelte a mantineiai ütközet eseményeit.<sup>20</sup> 'Megfigyelni', 'megvizsgálni' jelentéssel az előzőekkel ugyancsak etimológiai kapcsolatban lévő igéket: *szkopiadzó*, *szkopeuó*, *szkopeó* használt Homérosz, Thuküdidész és Xenophón. Utóbbi, önmagáról egyes szám harmadik személyben írva, azt közölte, hogy meghagyta Timaszióznak, „a lovassággal együtt vágtsasson előre, és nézze meg, mi történik előttünk (szkopeitó ta emproszthen), hogy semmi ne kerülje el figyelmünket.”<sup>21</sup>

A Xenophón előtti görög irodalom a fentebb sorolt kifejezéseket statikus értelemben használta. Az írók által megjelenített *felderítő* megfigyelte az ismert helyen tartózkodó ellenséget, de nem végzett olyan aktív felderítést, amely kiterjedt volna az ellenség taktikáját, szándékát leleplező részletes információk beszerzésére. Ez a jelenség összhangban állt azzal a ténnyel, hogy – mint láthattuk – még a peloponnészoszi háború idején sem alkalmazták a vonuló seregek az aktív információgyűjtést, ami komolyabban befolyásolhatta volna saját tevékenységüket. Mindebből Pritchett azt a következtetést vonta le, hogy a felderítés Xenophón idejétől vált a mezei seregek nélkülözhetetlen taktikai fegyverévé a görög hadművészetben.<sup>22</sup>

Nagy Sándor a keleti hadjárat során gyakran alkalmazott lovascsapatokat vonuló hadserege előtt, azzal a céllal, hogy felderítsék az útjukba kerülő terepet és felkutassák az ellenséget. Az ilyen feladattal megbízott lovas katonákat olykor az 'előfutár' (*prodromosz*), máskor a korábbi irodalomból is ismert *szkoposz* kifejezéssel illették. Ilyen felderítőket küldött előre a makedón király, miután Kr. e. 334-ben elindult Trójából Kis-Ázsia görögök lakta vidékeihez,<sup>23</sup> és ugyancsak igénybe vette őket akkor, amikor a Tigrisen átkelve III. Dareiosz Gaugamélánál táborozó hada felé vette útját, három esztendővel később.<sup>24</sup> A 333-as isszoszi csata előtt kiküldött felderítői, akikre a szicíliai történetíró, *Diodórosz* a *kataszkoposz* megjelölést használta, adtak hírt Nagy Sándornak arról, hogy a perzsák 30 sztadionnyira, vagyis kb. 5 és fél kilométerre megközelítették őket.<sup>25</sup> A kellő időben érkezett információ adott lehetőséget a makedón királynak arra,

<sup>19</sup> Pritchett, 1971. (13. jegyzet) 129.

<sup>20</sup> *Pauszaniasz* VIII. 11,7–8.

<sup>21</sup> *Xenophón*: Anabaszisz VI. 3, 14. – *Fein Judit* fordítása.

<sup>22</sup> Pritchett, 1971. (13. jegyzet) 132–133.

<sup>23</sup> *Arrianosz*: Anabaszisz Alexandrou I. 12,7.

<sup>24</sup> *Uo.* III. 7,7.

<sup>25</sup> *Diodórosz* XVII. 33,1; *Curtius* III. 8,23. Vö. *N. G. L. Hammond*: *Alexander the Great. King, Commander and Statesman*. Bristol. 1989. 95 skk.

hogy körültekintően hadrendbe állítsa seregét és megtegye a hadisikerhez szükséges előkészületeket.<sup>26</sup>

A *kataszkoposz* kifejezést a görög–perzsa háborúk történetírója, Hérodotosz 22 alkalommal alkalmazta, ’kém’ és ’fülelő’ jelentéssel.<sup>27</sup> Hogy a szó a Kr. e. 1. századi Diodórosznál már mozgó sereg előtt tevékenykedő, speciális felderítő feladattal megbízott reguláris katonákat jelölt, az egyértelmű bizonyítéka a katonai felderítés Kr. e. 5. századot követő kiteljesedésének.

A rómaiak Hannibal elleni háborújuk során tanulták meg, milyen fontos az ellenség szándékainak és lehetőségeinek kellő időben történő felfedése. A pun vezér általában rendkívüli gondossággal törekedett arra, hogy ellenfeleiről *aktuális tudással* rendelkezzen. Ennek persze kockázatai is voltak. Polübiosz írja, hogy Kr. e. 218-ban, amikor Hannibal átkelt a Rhône-on, ellenőrizni akarta, mennyien vannak a folyó folyása irányában gyülekező rómaiak. Ez annál is fontosabb volt számára, mivel nem akart megütközni velük, hanem célja Publius Cornelius Scipio consul (Africanus Maior atyja) seregének elkerülésével az Alpok hágóinak megközelítése volt. Ezért 500 lovas numidának megparancsolta, hogy kémleljék ki az ellenséget. Ezek azonban beleütköztek a rómaiak által ugyancsak felderítési feladattal megbízott lovascsapatba, amely megfutamította őket.<sup>28</sup> Érdekes módon ugyanebben az esztendőben, az észak-itáliai Ticinus folyónál lezajlott ütközet hasonlóképpen vette kezdetét. Ugyanis a felderítési céllal a szembenálló hadvezérek által előreküldött két könnyűlovasság véletlenszerű találkozása fejlődött általános összecsapássá.<sup>29</sup> A kijelölt csatár alapos megfigyelése volt a nem sokkal ezt követően Trebianál kivívott karthágói győzelem egyik fontos összetevője. Ott Hannibal a harc színhelyének kiszemelt sík terepen felfedezett egy mély vízmosást, amelynek medrét sűrű bozót nötte be. Oda rejtett el ezer gyalogost és ugyanannyi lovasat öccse, Magón vezérletével. Az ütközet csúcspontján azután ezek támadták hátba és kergették vereségbe a rómaiakat.<sup>30</sup>

A felderítés mestermunkája egyik fél részéről, illetve bűnös elhanyagolása a másik fél oldalán vezetett a rómaiak 217-es trasimenusi tragédiájához. Mint *Livius* elbeszéli, az Arno mocsaras vidékén átvergődő pun sereg Faesulae (mai Fiesole) környékén táborozott le, miután manőverével Róma és az ellene vonuló

<sup>26</sup> *Hammond*, 1989. (25. jegyzet) 95-111.; *Robin Lane Fox*: Alexander der Grosse. Eroberer der Welt, München. 1979. 218 skk.; *J. Kromayer – G. Veith*: Antike Schlachtfelder. Bausteine zu einer antiken Kriegsgeschichte. Berlin. 1924–1931. 354–371.; *W. Heckel*: The Conquests of Alexander the Great. Cambridge. 2008. 57–65.

<sup>27</sup> *Pritchett*, 1971. (13. jegyzet) 130.

<sup>28</sup> *Polübiosz* III. 45,1–3.

<sup>29</sup> *Uo.* III. 65,1–3.

<sup>30</sup> *Uo.* III. 70–74. Vö. *Kertész István*: Hannibal. A pun háborúk kora. Debrecen. TKK, 2011. 133 skk.; *W. Hoffmann*: Hannibal. Bp. 1971. 85 skk.; *S. Lancel*: Hannibal. Bp. 2005. 129 skk.



ellenséges haderő közé került. Hannibal ekkor „előreküldött kémeinek (per praemissos exploratores) jelentéséből megtudta, hogy a római sereg már Arretium falainál áll. A consul terveit és egyéniségét, a terepviszonyokat, az utakat, az élelem megszerzésének lehetőségeit és mindazon dolgokat, amelyek ismeretére szüksége volt, a leggondosabb utánjárással kipuhította.”<sup>31</sup> Ezek után elhatározta, hogy csatára ingerli Flaminius consul hadát, még mielőtt az a másik consuli sereggel egyesülhetne. Kiprovokálva a római támadást, látszatra visszavonult csapataival, valójában azonban a Trasimenus-tó partján csapdát állított ellenségeinek. „Flaminius – aki előtte való nap napnyugtakor a tóhoz érkezett és másnap még hajnali szürkületkor áthaladt a szoroson, anélkül, hogy a terepet kikémlelte volna – mikor már a menetoszlop a síkság tágasabb részein kezdett kibontakozni, az ellenségből csak annyit vett észre, amennyi éppen vele szemközt volt.”<sup>32</sup> Természetesen a római consul hanyagsága serege és saját élete elvesztéséhez vezetett, mivel a tó és az azt szegélyező magaslatokon az ellenség által ott rejtve elhelyezett csapatok támadása közé szorulva sem elmenekülni, sem hatékonyan védekezni nem tudott.<sup>33</sup>

Az irodalmi források, elsősorban *Julius Caesar* „Commentarii de bello Gallico” c. műve nyomán kijelenthető, hogy a Kr. e. 1. századra a taktikai feldejtés a római hadművészet fontos elemévé fejlődött. Galliai, germaniai és britanniai hadjáratai közben a kiváló hadvezér számos módját alkalmazta az ellenség helyzetét, erejét, olykor erkölcsi-politikai állapotát ismertető információk beszerzésének. A sok példa közül csak néhányat sorolunk fel. Egy alkalommal „a kémlelők (exploratores) hírül hozták, hogy az ellenség egy hegy lábánál pihent meg, nyolc mérföldre a római tábortól. Caesar járórt küldött, hogy fűrkésszék ki, milyen és mekkora a hegy, hogyan és milyen irányból lehet megmászni.” Mikor ezek jelentették, hogy a hegy megmászása könnyű, elküldte alvezérért, Labienust két legióval a hegy megszállására.<sup>34</sup> A következő eset arra világít rá, miként alkalmazta Caesar együttesen a távolba küldött, fedett személyként, vagyis titkos ügynökként működő megfigyelőket (*speculatores*) és a csapatai elé rendelt feldejtőket (*exploratores*). A belgák sikertelenül ostromolták a rómaiak partján álló remusok városát, Bibraxot, ezért idővel elhatározták, hogy visszavonulnak a falak alól. „Caesar kémlelői révén (per speculatores) nyomban tudomást szerzett a dologról. Kelepcét gyanított, mert még nem látta világosan, miért vonulnak vissza, s ezért gyalogos csapataival és lovasságával a táborban maradt. Pirkadatkor a kémlelők révén (ab exploratoribus) megerősítést nyert, hogy az ellenség

<sup>31</sup> Livius XXII. 3,1–3. – Horváth István Károly fordítása.

<sup>32</sup> Uo. XXII. 4,4.

<sup>33</sup> Az ütközetről l. Kertész, 2011. (30. jegyzet) 135 skk.; Hoffmann, 1971. (30. jegyzet) 93 sk.; Lancel, 2005. (30. jegyzet) 140 sk.

<sup>34</sup> Caesar: Commentarii de bello Gallico I. 21. – Szepessy Tibor fordítása.

valóban visszavonult.” Ezt követően Caesar üldözni kezdte az ellenséget.<sup>35</sup> Britanniai partraszállása előtt „tájékozódás céljából előreküldte egy hadihajóval C. Volusenust, akit erre a feladatra alkalmasnak ítélt. Meghagyta neki, hogy mi-helyt mindent alaposan kifürkészett (uti exploratis omnibus rebus), sietve térjen vissza hozzá... Volusenus végigkémlelte az egész partvidéket...”<sup>36</sup> Caesar, ha tehette, a hadifoglyok és dezertőrök által adott információkat is hasznosította. Britanniai hadjárata során „... a Tamesis folyóhoz (Temze) vezette seregét, Cassivellaunus földjére... Mikor odaérkezett, észrevette, hogy a túlparton tekintélyes létszámú ellenséges sereg áll csatasorban. A partot védekezésül kihegyezett, előremeredő karókkal tűzdelték teli, és a mederbe is hasonló karókat vertek, úgy, hogy valamennyi a víz felszíne alá kerüljön. Mikor a foglyok és szökevények minderről felvilágosították, Caesar előreküldte a lovasságot.”<sup>37</sup>

A sereggel együttműködő, rendszerint lovas, kisebb részben gyalogos csapatokba szervezett felderítők: *exploratores* és a titkos ügynöki funkciót betöltő, általában egyéni felderítést végző *speculatores* a római császárkorban már a reguláris erők speciális alegységeként működtek. *Hyginus* szerint 3 legióban összesen 200 *exploratores* teljesített szolgálatot.<sup>38</sup> A Kr. u. 2. sz. második felétől alakulataikat *numeri exploratorum* vagy *explorationes* névvel jelölték. A római hadseregnek a Kr. u. 4. században bekövetkezett reformja értelmében a haderő kettévált. A *limitanei*-nek nevezett határvédő csapatok vezérei, a *duces* éppúgy saját felderítő csapatokat szerveztek, mint ahogy a császárokat, illetve az általuk kinevezett parancsnokokat: *magistri* és *comites rei militaris* kísérő, a birodalom belsejében állomásozó katonaság, a *comitatenses* keretein belül is saját felderítő rendszert alakítottak ki.<sup>39</sup> Tudjuk például, hogy Moesia Prima tartománynak a határvédelemért felelős parancsnoka a Vaskapu közelében *explorator* csapatokat állomásoztatott.<sup>40</sup> Természetesen a *limitanei* és a *comitatenses* vezető tisztjei alkalmanként ismertették egymással információikat, mint ahogy a birodalom belsejében tartózkodó mezei had is szükség esetén együttműködött a határvédő erőkkel. A taktikai felderítés tekintetében a határvonalon, vagyis a *limesen* felállított erődök a hírszerzés fő bázisaiként funkcionáltak.<sup>41</sup> Például Kr. u. 361-ben a

<sup>35</sup> *Uo.* II. 11.

<sup>36</sup> *Uo.* IV. 21.

<sup>37</sup> *Uo.* V. 18.

<sup>38</sup> *Hyginus*: de mun. Castr. 24,30. Vö. A. R. Neumann: 'exploratores', in: *Kleine Pauly* II. 483. Vö. Austin – Rankov, 2004. (2. jegyzet) 189.

<sup>39</sup> Austin – Rankov, 2004. (2. jegyzet) 214–243: „Hierarchies of Intelligence: The Fourth Century” c. fejezet. Vö. A Companion to the Roman Army (ed. P. Erdkamp), Blackwell Publishing 2011. 181–285: „The Structure of the Imperial Army”.

<sup>40</sup> *Uo.* 237–238.

<sup>41</sup> *Uo.* 232–234.

keleti határvidék védelméért felelős parancsnokok értesítették keleti hadjárata során II. Constantius császárt arról, hogy a perzsa király, II. Sapor serege a Tigris folyóhoz közeledik.<sup>42</sup>

A *speculatores* – a titkos ügynökök – létszáma alacsonyabb volt, mint az *exploratores*é. A császárkori római legiókban 10–10 ilyen ügynök teljesített szolgálatot, akik a tartományi helytartó hivatalának megbízásait teljesítették.<sup>43</sup>

Egészen érthető, hogy a hadseregek részeként gyakorta előreküldött felderítő csapatokról és azok akcióiról rendelkezünk a legtöbb adattal. Az ókori történetírók érdeklődésének középpontjában a nagy csaták és az olyan katonai expedíciók állottak, mint Hannibal átkelése az Alpokon vagy éppen Nagy Sándor keleti hadjárata. Ezen hadiesemények fontos összetevője volt a taktikai felderítés. Sajnos az antik *stratégiai felderítésről* lényegesen szegényesebb információkkal rendelkezünk.

A Kr. e. 5. századi Hérodotosz történeti művében többször említette a *kataszkopoi*-nak nevezett kémeket, akik vagy diplomáciai küldetésnek álcázott felderítést végeztek a hódítás céljára kiszemelt országban, vagy pedig inkognitóban próbáltak adatokat gyűjteni a leendő ellenség haderejéről, háborús felkészültségéről.<sup>44</sup> Például amikor Kambüszész perzsa király elhatározta, hogy megtámadja az etiópokat, úgy döntött, hogy „...az etiópokhoz... először csak felderítőket küld, azzal az ürüggyel, hogy ajándékot visznek a királynak, valójában azonban azzal a céllal, hogy... alaposan körülnézzenek... A kémek (kataszkopoi) mindent alaposan végignézték, aztán hazatértek, és mindenről részletesen beszámoltak Kambüszésznek...”<sup>45</sup> Amikor I. Dareiosz a feleségével beszélgetve a Hellasz elleni hadjáratot fontolgatta, Hérodotosz szerint a következőket mondta: „Ha úgy gondolod, asszony, hogy először Hellaszba kellene próbálkoznom, azt hiszem, jobb lenne előbb perzsa felderítőket (kataszkopousz) küldenünk oda... (akik) töviről hegyire elmondának mindent, amit láttak és tapasztaltak. S ha eleget tudok már a hellénekről, hadat indítok ellenük.”<sup>46</sup> Néhány alfejezettel később a történetíró így zárta a kémek kalandjainak leírását: „Ezek a perzsák voltak az elsők, akik átkeltek Hellaszba, mégpedig abból a célból, hogy kikémleljék az országot.”<sup>47</sup> Persze nem csak a perzsák óhajtották megismerni kiszemelt prédájukat, de a görögök is tudni akarták, mekkora veszélyt jelent rájuk a Perzsa Birodalom. Amikor híret vették a Kr. e. 486-ban trónra lépett Xerxész előkészületeinek a görögországi hadjáratra, az athéniak –

<sup>42</sup> *Ammianus Marcellinus* XXI. 7,6.

<sup>43</sup> A. R. Neumann: 'speculatores', in: *Kleine Pauly* V. 300–301.

<sup>44</sup> L. Pritchett, 1971. (13. jegyzet) 127 sk.

<sup>45</sup> *Hérodotosz* III. 17, 25.

<sup>46</sup> *Uo.* III. 134. – Hérodotoszt *Muraközy Gyula* fordításában idézzük.

<sup>47</sup> *Uo.* III. 138.

írta Hérodotosz – elhatározták, „hogy kémeket (kataszkopousz) küldenek Ázsiába, és megpróbálják kifürkészni a király terveit... Ezek meg is érkeztek Szardeiszba, és sok értesülést szereztek a király hadseregéről, de leleplezték őket... Xerxész kifaggatta őket jövetelük céljáról, majd megparancsolta testőreinek, hogy vezessék körül a helléneket, és mutassák meg nekik az egész gyalogos és lovas hadsereget, miután pedig mindent megszemléltek, bántódás nélkül engedjék őket szabadon, hadd menjenek, ahová akarnak... Ha... a kémek – vélte Xerxész – visszatérnek Hellaszba, és a hellének értesülnek a perzsa hadsereg erejéről, talán még a hadjárat megkezdése előtt lemondanak szabadságukról...<sup>48</sup> Itt azzal a ritka esettel találkozunk, amikor az ellenség maga adott hiteles információt a saját erejéről, bízván abban, hogy az elegendő lesz az elrettentéshez.

A Kr. e. 431 és 404 között dúló peloponnészoszi háború a Spárta vezette *peloponnészoszi szövetség* és az Athén irányítása alatt álló *délosz-attikai tengeri szövetség* küzdelme volt, amely lángba borította az egész hellén világot. Nem csupán a két koalíciót alkotó városállamok csaptak össze egymással, de városokon belül is dúlt a politikai csoportok harca a hatalom megragadásáért. Az árulás már a korábbi görög történelemben sem volt ismeretlen jelenség. Gondoljunk csak a trakhiszi Ephialtészre, aki Kr. e. 480-ban felfedte a perzsák előtt a csak kevesek által ismert Anopaia-ösvény titkát. Ez az információ tette lehetővé Leónidasz Thermopülainál állást fogláló seregének bekerítését.<sup>49</sup> A peloponnészoszi háború 27 esztendeje alatt éppen 27 olyan esetről tudunk, amikor városokon belül felfedett politikai összeesküvést szőttek a belső hatalmi viszonyok megváltoztatása érdekében.<sup>50</sup> Ezek a mozgalmak együtt jártak a koalíció váltás szándékával is. Az árulás szinte normális gyakorlattá vált a bel- és külpolitikai viszonyok alakításában. A peloponnészoszi háborúnak ez a jellegzetessége tette lehetővé, hogy önálló tudományos könyv jelenhetett meg „Az ötödik hadoszlop a peloponnészoszi háborúban” címmel.<sup>51</sup> Azt viszont a főleg Thuküdidész művének adataira támaszkodó modern történetírás nem tudta eddig megállapítani, hogy a 15 Spárta-barát és 12 Athén-párti<sup>52</sup> államcsíny kísérlet megszervezéséből mennyi részt vállaltak a városokba esetleg betelepült, a stratégiai felderítést végző idegen ügynökök. Az ismertté vált szervezők helyi politikusok voltak, akik maguk viselkedtek idegen hatalom ügynökeként.

<sup>48</sup> Uo. VII. 145–147.

<sup>49</sup> Uo. VII. 199–228. Vö. P. Green: *The Greco-Persian Wars*, Berkeley–Los Angeles–London 1998, 109 skk.; Kertész István: *Ókori hősök, ókori csaták*. Bp. 1999. 35–57 „Leónidasz”; Uő: *Ez történt Marathónnál. A görög–perzsa háborúk*. Debrecen. 2008. 76 skk.

<sup>50</sup> Luis A. Losada: *The Fifth Column in the Peloponnesian War*. Leiden. 1972. 15 skk.

<sup>51</sup> L. előbbi jegyzet. Vö. CAH (The Cambridge Ancient History) 1992. (eds. D. M. Lewis, J. Boardman, J. K. Davies, M. Ostwald) 370–498.

<sup>52</sup> Losada, 1972. (50. jegyzet) 27.

A taktikaihoz hasonlóan a stratégiai felderítés is új dimenziókat nyert a második pun háború időszakában. Itt új mozzanatként jelent meg dokumentumok elfogása, amelyek olyan akciókra vagy szándékokra vonatkoztak, amik stratégiai választ igényeltek. Kr. e. 215-ben egy római flottakötelék elfogta azt a hajót, amely V. Philipposz makedón király követeit és azok karthágói tárgyaló partnereit vitte Makedóniába. Előzőleg V. Philipposz Róma ellenes szerződést kötött az Itáliát dúló Hanniballal, és most ezt az egyezményt kívánták ratifikálni. A szerződés szövege az elfogást követően a senatus elé került. Ez azonnal mozgósította hajóhadát, majd diplomáciai offenzívába kezdett Makedónia hellénisztikus ellenfelei megnyerésére. Mindennek következményeként V. Philipposzt részben Róma, részben az ahhoz csatlakozó államok (aitól szövetség, Pergamon stb.) haderői kötötték le, ami meghiúsította Hanniballal való együttműködését.<sup>53</sup>

Nyolc esztendővel később Haszdrubal Placentia alól hat követet menesztett bátyjához, Hannibalhoz egy levéllel, amelyben azt közölte, hogy az Alpokat leküzdve Hispaniából a Pó síkságára vezette seregét. Kérte fivérét, hogy Umbria tartományba vonuljon Dél-Itáliából és ott egyesítsék erőiket. Tekintve, hogy Hannibalnak ekkor 20–25 ezer harcosa volt már csak, a Haszdrubal által beígért körülbelül 30 ezer főnyi katonaság nagymértékben növelte volna győzelmi esélyeit. A négy kelta és két numida hírvivő egészen a lucaniai Metapontumig (mai Metaponto) jutott, de miután nem találták Hannibal hadát, visszafordultak. Ekkor fogták el őket. A két római consul közül Észak-Itáliát Marcus Livius Salinator, míg Dél-Itáliát Caius Claudius Nero védelmezte. Utóbbi kísérte figyelemmel Hannibal manővereit és Haszdrubal embereit is az ő járőre kapta el. Miután tolmács segítségével megismerte Haszdrubal levelének tartalmát, értesítette consultársát a fejleményekről és maga, serege egy válogatott kontingensével, Hannibal elől rejtve, északra vonult. Ott azután csatlakozott Livius Salinatorhoz. Haszdrubal – nem sejtve, hogy tervei az ellenség tudomására jutottak – elhaladt Ariminum (mai Rimini) mellett, és átkelt a Metaurus folyón. A rómaiak azonban Sena Gallica (mai Senigallia) térségében csapdát állítottak neki és ütközetre kényszerítették. A 207. június 22-én lezajlott csatában a punok súlyos vereséget szenvedtek. Hannibal csak akkor értesült a tragédiáról, amikor a rómaiak az életben hagyott két követet öccse levágott fejével hozzáküldték, és azok beszámoltak a történekről. Ezzel az Itáliában harcoló pun csapatok megerősítésének utolsó reménye is szertefoszlott, ami előrevetítette a néhány év múlva bekövetkező karthágói vereség árnyékát.<sup>54</sup>

<sup>53</sup> *Polübiosz* VII. 9; *Livius* XXIII. 33,4–34,9, 38; *Appianosz*: *Maked.* I. 2–3.

<sup>54</sup> *Polübiosz* XI. 1–3, 6; *Livius* XXVII, 43–51. Vö. *Kertész* (30. jegyzet) 176–177.; *Hoffmann*, 1971. (30. jegyzet) 141 sk.; *Lancel*, 2005.1 (30. jegyzet) 213 sk.; *Austin – Rankov*, 2004. (2. jegyzet) 35 sk.

A szakirodalom egy része élesen bírálja Hannibalt amiatt, hogy szokásától eltérően ezúttal nem szervezte meg kellő körültekintéssel a taktikai felderítést, és ezzel akaratán kívül hozzájárult öccse vesztéhez.<sup>55</sup> Ugyanakkor a stratégiai felderítés vonatkozásában ő és honfitársai értek el sikereket. A cannaei csata évében lepleztek le Rómában egy karthágói kémeket (*speculator*), aki Livius szerint két éven át meg tudta őrizni inkognitóját. Leleplezése után levágott kézzel kellett visszatérnie hazájába.<sup>56</sup>

A római császárkorban mind a rómaiak, mind ellenfeleik gyakran alkalmaztak kémfeladatok ellátására katonaszökevényeket, akik szakértelmüknél fogva helyesen tudták értékelni megfigyelésük eredményeit. A Kr. u. 4. századi történetíró, *Ammianus Marcellinus* egy ilyen esetről számolt be annak kapcsán, hogy a 359-ben a perzsák által feldúlt Euphratész menti vidéket a rómaiak meg akarták erősíteni. A műveletekben az író vezérkari tisztként vett részt:

„Minthogy kémeink (*speculatores*) jelentették, hogy az ellenség lázasan készülődik, és a szökevények megerősítették a jelentést, sebtében Nisibisbe indultunk... hogy a perzsák, akik látszólag nem akarták megostromolni a várost, meg ne rohanják a gyanútlan lakosokat... ... (visszatérve) egy római katonát találtunk... Elmondta, hogy Galliában... született, és egy lovasszakasznál szolgált. Valamilyen súlyos vétséget követett el, s a büntetéstől félve átszökött a perzsákhoz... Kémkedés céljából több ízben átküldték hozzánk, és megbízható hírekkel ment vissza... Kivallatták (embereink) még az ellenséges táborban észlelt eseményekről, aztán megölték...”<sup>57</sup>

A taktikai és stratégiai felderítés által gyűjtött információk, együtt a polgári jellegű adatgyűjtés eredményeivel a római császári kancelláriákban kerültek archiválásra. Diocletianus korára a római hadsereg létszáma körülbelül 435 ezerre nőtt.<sup>58</sup> Mint említettük, a birodalom belsejében mozgó mezei seregek (*comitatenses*) elkülönültek a határvédő erőktől (*limitanei*), és mindkét haderőnem saját felderítő tevékenységet folytatott. Ily módon az információk is több csatornából folytak be, és e csatornák száma megsokszorozódott akkor, amikor a *tetrarchia* idején négy, rövid időszakokban még ennél is több császár lévén, az őket kísérő mezei seregek száma is megduzzadt. A hatalmas nagyságú adathalmaz átláthatóságát megkönnyítendő már a Kr. u. 4. században létrehozták a *magister officiorum* hivatalát. Ennek viselője került a császári levelezés és irattár élére, ellenőrizte az idegen követségeket, figyelme kiterjedt a belbiztonság mel-

<sup>55</sup> D. Hoyos: *Hannibal's Dynasty. Power and politics in the western Mediterranean 247–183 BC.* London–New York. 2005. 145 skk.

<sup>56</sup> Livius XXII. 33,1.

<sup>57</sup> Ammianus Marcellinus XVIII. 6.

<sup>58</sup> Austin – Rankov, 2004. (2. jegyzet) 214.

lett a határvédelemmel kapcsolatos ügyekre is. Az információk kezelésének ez a központosítása jelentette a római felderítő rendszer fejlődésének a csúcspontját.<sup>59</sup>

A katonai felderítés és az ellenséges területen kifejtett kémtevékenység az adatgyűjtést szolgálta. Ahhoz azonban, hogy a megszerzett információkkal hatékonyan segíthessék a seregek mozgását vagy az ellenséges erők belső szétzüllesztését, gondoskodni kellett az információk lehetőség szerinti gyors és biztonságos célhoz juttatásáról, vagyis a hatékony *kommunikációról*. Ezt általában a postaszolgálat, amely Perzsiában és a Római Birodalomban, a jól kiépített utak mentén felállított állomások segítségével különösen jól működött, megoldotta. Viszont éles harctéri vagy politikai helyzetben gyakorta kellett *ad hoc* megoldáshoz folyamodni. Az ókor viszonylag primitív technikai színvonala miatt e tekintetben sokkal inkább az emberi találékonyságnak, semmint a gyakorlatba átültetett tudományos-technikai eredményeknek jutott szerep. Erre idézünk néhány példát a görög–perzsa háborúk korából.

A Kr. e. 500/499-ben kezdődő *ión felkelés* előjátékként Hisztiaiosz, Milétosz egykori zsarnoka lázadásra buzdító üzenetet küldött a perzsa székvárosból, Szúszából utódának, Arisztagorasznak. Mint Hérodotosztól tudjuk, leghűségesebb szolgájának fejét kopaszra nyíratta, az üzenet szövegét a fejbőrére íratta, majd miután a haja kinőtt, útnak eresztette a férfit.<sup>60</sup> Ugyanez a történetíró közli, hogy a perzsák Kr. e. 480-as Hellasz elleni támadásának előkészületeiről a száműzött egykori spártai király, Démaratosz adott hírt honfitársainak furfangos módon:

„Mínthogy... az üzenet eljuttatására nem volt más módja – mert könnyen leleplezhető volt –, a következőt eszelte ki. Vett egy két rétegből álló írótablát, levakarta róla a viaszt, a fára felírta, hogy mit tervez a király, majd újra bekente a tablát viasszal, hogy az üzenetvivő ne keltse fel a táblával az utat őrzők gyanúját. Így jutott el a tábla Lakedaimónba (Spártába). A lakedaimóniak nem tudtak mit kezdeni vele, míg végül... Gorgó, Kleomenész leánya, Leónidasz felesége meg nem fejtette a rejtélyt: azt tanácsolta, hogy kaparják le a viaszréteget, s ott majd megtalálják az üzenetet, a fára írva.”<sup>61</sup>

A görög–perzsa háborúk kommunikációs gyakorlatával kapcsolatban megemlíthető még Hérodotosznak az a közlése, ami szerint Athén bástyáiról pajzsok által tükrözött fényjelekkel orientáltak árulók a Marathónnál vereséget szenvedett perzsákat.<sup>62</sup> A tudományban leginkább a marathóni futással kapcsolatos hagyomány hitelességének kérdése vált vitatott problémává. A téma sporttörténeti vonatkozása indokolta, hogy 1990-ben görög, német, osztrák és magyar

<sup>59</sup> *Uo.* 215 sk.

<sup>60</sup> Hérodotosz V. 35.

<sup>61</sup> *Uo.* VII. 239.

<sup>62</sup> *Uo.* VI. 115.

részvétellel kétnapos konferenciát rendezett erről a Magyar Olimpiai Akadémia. Ennek teljes anyaga Magyarországon jelent meg, míg a téma lényegét különböző aspektusból megközelítő rövid tanulmányok a „Nikephoros” c., az ókor sporttörténetével foglalkozó folyóiratban kerültek publikálásra.<sup>63</sup> A konferencia nyitó-előadásában kifejtettem azt a véleményemet, miszerint a Marathónból élete feláldozásával Athénba futó hírvívő története a legendák világába tartozik. A csata után körülbelül 700 évvel alkotó *Plutarkhosz* és *Lukianosz* írták le – eltérő névvel illetve az állítólagos futót – azt a történetet, miszerint a marathóni győzelem hírért Athénba egy teljes fegyverzete súlyától megterhelt hírnök vitte volna el, aki az örvendetes hír átadása után azonnal meg is halt.<sup>64</sup> Az ókori irodalmi források elemzése, az ütközet körülményeinek és az összecsapást követő eseményeknek a modern régészet eredményeivel való szembesítése, valamint az elbeszélés más történetekre is jellemző fordulata – a hős legnagyobb tette végrehajtása után azonnal meghal – egyaránt arra mutatnak, hogy ez a futás a képzelet szüleménye volt.<sup>65</sup> A nemzetközi szakirodalom által is idézett véleményem azóta általános egyetértésre talált.<sup>66</sup>

A távolsági kommunikáció bevett eszköze volt a magaslatokról tűz- vagy füstjelzéssel továbbított hírközlés, amelynek továbbfejlesztett formájáról Polübiosz adott részletes leírást. Ez a hírközlési forma egyszerű szövegek továbbítását is lehetővé tette. A jeleket két fáklyás csoport adta. Az eljárás azon alapult, hogy a jeleket adó, illetve fogadó emberek rendelkezésére 5-5 táblácska állt, amikből négyen az abc 5–5, egyen pedig 4 betűje volt látható. Az egymás mellett álló, fáklyát tartó emberek közül a bal oldaliak felemelt fáklyáinak száma mutatta, hogy hányas sorszámú tábla betűje következik, míg a jobb oldalon állók fáklyáinak száma azt jelezte, hogy az adott tábla hányadik betűjéről van szó.<sup>67</sup>

<sup>63</sup> Proceedings of an International Symposium on the Marathon Race (organized by the Hungarian Olympic Academy). Budapest, 26–27. October 1990. ed. *Dr. Mária Jakabházy Mező*; Nikephoros. Zeitschrift für Sport und Kultur im Altertum. 1991. 4: *I. Kertész*: Schlacht und „Lauf” bei Marathon – Legende und Wirklichkeit. 155–160.; Nikephoros. 1990. 3: *P. Siewert*: Die Namen der antiken Marathonläufer, 121–126.

<sup>64</sup> *Plutarkhosz*: glor. Athen. 3, 347 C; *Lukianosz*: laps. 3.

<sup>65</sup> Proceedings... (63. jegyzet) 7-18.; *Kertész István*: A görög sport világa. (A jelenbe tekintő múlt), Bp. 2007. 7–42.: „A királynő koronája: a maratoni futás” c. fejezet.

<sup>66</sup> *L. W. Decker*: Sport in der griechischen Antike. Vom minoischen Wettkampf bis zu den Olympischen Spielen. München. 1995. 214; *Green*, 1998. (49. jegyzet) 321.; *Stephen G. Miller*: Ancient Greek Athletics. New Haven–London. 2004. 45–46, 258. – Egy 1990. okt. 23-án kelt levélben H. A. Samaranch, a Nemzetközi Olimpiai Bizottság akkori elnöke elismerését fejezte a marathóni futással kapcsolatos kutatásaimért – *I. Kertész*, 2007. (65. jegyzet) 9–10., a levél képmásával.

<sup>67</sup> *Polübiosz* X. 45.



Igen elmés találmánnyal oldották meg a karthágóiak a hírlánc működését Szicília és Észak-Afrika között. Ezt a Kr. u. 2. századi hadtörténész, *Polüainosz* ismertette „Hadicselek” c. művében:

„A Sziciliát ostromló karthágóiak, hogy Libüéből (Észak-Afrikából) gyorsan megkapják a szükséges utánpótlást, két darab egyenlő nagyságú vízőrát készítettek, és mindkettőre egymás alá azonos köröket rajzoltak ugyanazokkal a feliratokkal. Az egyik körre azt írták, hogy hajókra van szükség, a másikra, hogy ostromgépekre, a következőkre, hogy gabonára, állatokra, fegyverekre, gyalogosokra és lovasokra. Miután minden kört ily módon felirattal láttak el, az egyik vízőrát Sziciliában tartották, a másikat pedig Karthágóba küldték azzal az utasítással, hogy ha fényjelet látnak gyűjtani Sziciliában, a jelre kezdjék a vizet lefolytatni a vízőrából, és gondosan figyeljék meg, melyik körig ér a víz; amikor a második fényjelet látják, olvassák el a feliratot, és azonnal küldjék el, amit az üzenet kér. Így a karthágóiak képesek voltak igen gyorsan elküldeni a háborúhoz szükséges dolgokat.”<sup>68</sup>

*R. Temple*, aki az ókori optikai lencsék történetét kutatta, a következőt feltételezte: Pantelleria szigete – amely Sziciliától délnyugatra 100 km, Tunézia partjaitól keletre pedig 70 km távolságra van – magasan emelkedik ki a tenger szintje fölé. Mivel erről a szigetről jól ki lehetett venni a Sziciliából, illetve Karthágóból küldött fényjeleket, amiket azután innen a megfelelő irányban továbbíthattak, itt minden bizonnyal egy átjátszó állomást állítottak föl. A fényjelek megfigyeléséhez a teleszkóp korai formáját használhatták. Ha mindez fedí a valóságot, a karthágói hadikikötőbe valóban gyorsan eljuthattak a tengerentúli műveletek segítéséhez szükséges információk.<sup>69</sup>

Aineiasz Taktikosz arra nézvést adott tanácsokat, hogyan lehet az ostromlott városból titkosírással írt levelet elküldeni: egy könyv soraiban a fontos szavakat kitévő betűket alig látható pontocskákkal kell megjelölni. Más esetekben azt javasolta, hogy ne az írás legyen titkos, hanem az üzenetet tartalmazó iratot kell jól elrejtteni. Például a saru talpába varrják be a levelet, amit vékonyra kalapált ónlemezeze írjanak, ami, ha benedvesedik is, megtartja a betű formáját. Lovasok kantárszárbába varrt levelet vihetnek magukkal, mások nyílvevő bevágott végébe helyezve lőjék ki a levelet a megbeszélthelyre.<sup>70</sup>

Találékonyágnak Julius Caesar sem volt híján. A galliai harcok során kapott hírt arról, hogy a treverusok az ő ellenük küldött legatusa, Cicero táborát keményen szorongatják. „Ekkor nagy jutalommal rábírta az egyik gall lovast, juttasson el egy levelet Ciceróhoz. A levél görög nyelven íródott, hogy az ellenség, ha netán kezébe kerül, ne ismerhesse meg belőle terveinket. Lelkére kötötte embe-

<sup>68</sup> *Polüainosz* VI. 16,2 – saját fordításom. Vö. *Kertész* (30. jegyzet) 17–18.

<sup>69</sup> *R. Temple*: A kristálynap. Az ókor technikai csodáinak újrafelfedezése. Pécs. 2005. 194 sk.

<sup>70</sup> Aineiasz Taktikosz XXXI

rének, hogy ha nem tud Cicero elé jutni, erősítse a levelet lándzsája hajító szíjához, és dobja fegyverét a tábor védőművei mögé.”<sup>71</sup>

Az antik katonai hírszerzés és híradás rendkívül érdekes és fontos témájának e szükségképpen rövid áttekintése végén nem árt egy pillantást vetni a történelmi kutatások új irányára. Itt Nagy Sándor keleti hadjárata logisztikájának<sup>72</sup> és a görög-makedón hátországgal való töretlen kommunikációnak<sup>73</sup> a tanulmányozása a legjobb példa. Milyen ismereteik voltak a makedónoknak a meghódítandó területek természetföldrajzi, éghajlati és politikai viszonyairól? Milyen szinten tudta megoldani a tengerhajózás a kommunikációs gondokat? E kérdések megválaszolását a történészek csak a természettudomány új eredményeinek ismeretében kísérelhetik meg.<sup>74</sup> Az ilyen problémafelvetések tudatosíthatják a kutató történészekben leginkább a felismerést: a tudomány valójában egységes és oszthatatlan.

<sup>71</sup> *Caesar: Commentarii de bello Gallico* V. 48.

<sup>72</sup> *Donald W. Engels: Alexander the Great and the Logistics of the Macedonian Army.* Berkeley–Los Angeles–London. 1978.

<sup>73</sup> *E. N. Borza: Alexander’s Communications.* In: *Ancient Macedonia II.* Thessaloniki. 1973. 295–303. – A szerző ebben az írásában 1961 és 1970 között elvégzett meteorológiai megfigyelésekre támaszkodva kimutatta, hogy a keleti Mediterráneumban a tengerhajózás néhány nap kivételével – amikor a szél eléri a legalább 22–27 csomós sebességet – egész esztendőn át zavartalanul folyhat. Az erős szél által befolyásolt napok száma például Korfu szigeténél decemberben a legmagasabb, de akkor is mindössze: 3.4, és májusban a legalacsonyabb: 0.2. Rhodosznál március a legviharosabb, ott az erősen szeles napok száma átlagosan 7.4, és október a legcsendesebb 0.8 nappal. Mindez azt is jelenti, hogy Nagy Sándor tengeri úton folyamatos összeköttetésben állhatott a hellén hátországgal, ami a hírközlés zavartalan lebonyolításának alapvető feltétele volt.

<sup>74</sup> *Frank L. Holt: Into the Land of Bones. Alexander the Great in Afghanistan.* Berkeley–Los Angeles–London. 2005. 34.: „Recent analyses of Fennoscandinavian tree-ring data demonstrate that some of the coolest summers of the past seventy-four thousand years (5407 B.C.E.–1997 C.E.) occurred in precisely the years 330–321 B.C.E. What so dramatically cooled the north at this time is not certain, but the effects may have contributed to Alexander’s trouble by producing unexpectedly early and longer winters” – Vagyis a legújabb kutatások Nagy Sándor afganisztáni hadjáratának meteorológiai körülményeit világítják meg. Vö. *W. Behringer: A klíma kultúrtörténete. A jégkorszaktól a globális felmelegedésig.* Bp. 2010.